

**Heinrich Barth, *Heinrich Barth Seyahatnamesi: Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk*, çev. Türkis Noyan, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, 262 s.**

*Tuğçe Tuna Kanar*  
(İstanbul Üniversitesi)

Batılı seyyahlar için Osmanlı coğrafyası yüzyıllar boyunca bir çekim merkezi olma özelliğini haizdi. Seyahatlerin gerekçesi kimi zaman diplomatik, kimi zaman fantastik doğu imgesine kapılış, kimi zaman çok bilinmeyenli '*Yenilmez Türk*'ü anlama ve tanıma bazen ise antik uygarlıkları keşfetme dürtüsüydü. Yüzyıllara yayılan süreç içerisinde pek çok seyyah bu macerasını kaleme alarak seyahatnameler oluşturdu. Çünkü söz konusu coğrafyaya olan merak farklı gerekçelerle de olsa Batı'da hep dirilişini korudu.

Bazıları yazıldıktan çok sonra bazıları ise erken dönemlerde Avrupa'da basılan seyahatnameler, bahsettikleri dönem için önemli birer kaynak niteliğindedir. Çünkü seyyahın ilgisine göre o günün Osmanlısı'nın çeşitli yönlerini detaylandıran bilgiler ihtiva ederler. Yine de seyahatnameler söz konusu olduğunda temkinli yaklaşmak gerekir. Bu metinler kaynak olarak kullanılırken seyyahın zihninin tarihi arka planı, ön yargıları ya da yetersiz bilgisinin satır aralarına karışmış olabileceği daima hesaba katılmalıdır.

19. yüzyıl çerçevesinde ele aldığımızda zikredilmesi gereken seyyahlardan biri Heinrich Barth (1821-1865)'tir. Barth, en önemli Afrika kâşiflerinden olup Mısır, Suriye, Filistin, Anadolu ve Yunanistan'a seyahatlerde bulundu. Bu seyahatlerinden sonra *Wanderungen durch die Küstenländer des Mittelmeeres* (Akdeniz'in Kıyı Ülkelerine Yolculuk) ve *Reisen und Entdeckungen in Nord und Centralafrika* (Kuzey ve Orta Afrika Seyahatleri ve Keşifleri) isimli iki eser kaleme aldı.

Barth, 1858 yılında bir seyahate daha çıktı. İstanbul'dan deniz yoluyla Trabzon'a giden seyyah, kara yoluyla pek çok Anadolu şehir ve köyünü gezerek Üsküdar'a ulaştı. Bu seyahatte kendisine, eserinin pek çok yerinde atıfta bulunduğu, Alman Şarkiyatçı Andreas David Mordtmann (1811-1879) eşlik etti. Barth bu yolculuğunu *reise von Trebizond durch die nörtliche hälfte Klein-Asiens nach Scutari im herbst 1858* adıyla 1860 yılında Gotha'da yayınlandı. Burada ele aldığımız bu eser, Türkis Noyan tarafından *Heinrich Barth Seyahatnamesi: Trabzon'dan Üsküdar'a Yolculuk* adıyla 2017 yılında Türkçeye kazandırıldı.

1858 yılı İstanbulu'nda başlayan seyahatname bir günlük şeklinde kaleme alınmış; hangi gün nereye hareket ettikleri, saat kaçta yola çıktıkları ve ne kadar sürede nereye vardıkları oldukça detaylı yazılmıştır. Metin içerisinde tekrarlar ya da konular arasında kopukluk yoktur; metin bağlantılı ve tutarlılık içindedir. Bu açıdan eserin rastgele notların bir derlemesi olmayıp en başından bilimsel niyetle kaleme alındığı rahatlıkla söylenebilir. Böyle bir metinle karşı karşıya oluşumuzda yazarı tarafından seyahatten kısa süre sonra

basılmasının etkisi büyüktür. Zira sonradan keşfedilerek basılan seyahatnamelerde metin içinde kopukluklar karşımıza çıkabilmektedir.

*Barth Seyahatnamesi*'nde coğrafya tasviri kitabın en genelini oluşturur. İklimsel özellikler, coğrafi koşullar, yer adları ve bitki örtüsü gibi özellikler oldukça detaylı anlatılmıştır. Ancak Barth'ın yer adlarını duyduğu şekliyle yazmış olması ve bu isimlerin zamanla değişikliğe uğraması bahsedilen yerin günümüzde neresi olduğunun tespitini zorlaştıran bir etmendir. Esere hâkim olan coğrafi temanın yanı sıra Barth'ın yaklaşımı bir tarihçi ve arkeolog titizliğindedir. Hatta gezdiği yerlere temel ilgisi coğrafya ve tarih üzerinedir denilebilir. Özellikle antik uygarlıkların kalıntıları Barth'ın seyahat boyunca en önem verdiği konudur. Tarihi kalıntıları tasvir etmenin yanı sıra bazı yerlerde uzun uzun tarihi malumat verir. Kendinden önceki kâşiflerin bazı hatalarını ortaya koyarak arkeolojik bölgelerin daha detaylı araştırılmasını ve bilgilerin ortaya çıkarılmasını öğütler. Dolayısıyla Barth'ın Avrupalı devletlerin bu coğrafyalarda giriştiği kazılara bir etkisi olmuş mudur, sorusu akla gelebilir. Eseri 1860'ta basıldığına göre Barth'ın bu ısrarlı telkinlerinin Avrupa'da ciddiye alınıp alınmadığını düşünmek gerekir.

Seyahatname pek çok tarihi eserin 19. yüzyıldaki durumu hakkında bilgi vermesi bakımından mühimdir. Barth'ın bazen ismen bazen bir iki cümleyle bahsettiği yapıtlar olduğu gibi sayfalarca anlattığı yerler de vardır. Trabzon'daki kale ve Ayasofya Kilisesi (s. 17-18); Şebın Karahisar Kalesi (s. 39-41); Comana Pontica antik kenti (s. 56); Tokat'taki kale (s. 59) ve Selçuklu Sarayı (s. 64-65); Turhal Kalesi (s. 68); Amasya'daki kaya mezarları, Taşköprü, darüşşifa, imaret, kale ve sarnıç (s. 76-87); Alacahöyük antik kenti (s. 106-109); Boğazköy-Hattuşa harabeleri ve Yazılıkaya (s. 111-124); Mazaka antik kenti (s. 141-143); Kırşehir Caca Bey ve Melik Gazi Han Medreseleri (s. 176-177); Seyyid Battal Gazi Türbesi (s. 219-220); Frigya tarihi kalıntıları (s. 225-239) detaylı bilgi verilen eserlerdir. Bunlardan bazılarının Barth tarafından yapılmış çizimleri de kitapta bulunmaktadır. Tarihi eserler ile ilgili yer yer bilgi hataları ise editör tarafından dipnotta düzeltilmiştir.

Seyahatname metninde Barth, çizmiş olduğu harita ve planlara çok sık atıfta bulunmaktadır. Ancak bu çizimler eserin Türkçe çevirisinde bulunmadığı için yer yer metinle bütünlük kurulamamaktadır. Bu haritalar ve çizimler de bulunmuş olsaydı çok daha sağlıklı bir okuma yapılabileceği muhakkaktır.

Barth Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili bilgilerden de bahseder, ancak bunlar eserin odak noktasını oluşturmaz. Barth gördüğünü aktarır, ancak merakı ve ilgisi Osmanlıların yaşam tarzı değildir. Buna rağmen Osmanlı dünyasının 19. yüzyıldaki panoramasının anlaşılmasına yardımcı olacak tasvirlerde bulunur. Barth'ın "*Türk devletinin güçlü zamanlarında, ülkenin durumu iyi olsaydı*" gibi ifadelerinden ülkenin durumunu nasıl gördüğü az çok anlaşılabilir. Yine de Barth'ın bu ifadeleri önyargıyla söyleyip söylemediği

düşünülmelidir. Ancak kitabın bütününde çizilen resme baktığımızda Osmanlı Devleti'nin çöken kurumlarını ve tıkanan sistemi çok açık görebiliriz. Bu hususta eğitimin durumu, yollar, şehirler, kervansaray ve derbend sistemleri ile ilgili kitabın pek çok yerinde örnekler vardır.

Yazar İstanbul'a 1847'de ilk, 1858 yılında ise ikinci kez gelir ve aradan geçen on yıllık süre içinde İstanbul'da olan değişimleri aktarır. Söz konusu dönem Sultan Abdülmecid'in saltanat yıllarıdır. Batı kültürüne hayranlığı ile bilinen Abdülmecid'in saltanatında Osmanlı İstanbulu'nun her alanında artan Avrupa etkisi seyyahın gözünden kaçmamıştır. (s. 11) Seyyahın gözlemleri Sultan Abdülmecid'in döneminde yayınlanan Tanzimat ve Islahat Fermanları'nın toplumdaki yansımalarının nasıllığına dair bir fikir vermektedir. Batı etkisine tamamen açık hale gelen Osmanlı'nın durumu, Batılılaşma taraftarı bir kısım yöneticilerin girişimleriyle birleşince İstanbul sosyal hayatında değişimlerin yaşandığı açıktır. Barth taşrada da Avrupalı adetleri benimseyen yöneticilerden bahseder. Ancak İstanbul'un sosyal hayatına girmeye başlayan Batı etkisi taşrada yönetici kesimde görülürken halk arasında henüz yoktur. Bu da Batılılaşmanın yukarıdan aşağı doğru bir hamle seyrettiğini ama, 1858 yılı için konuştuğumuzda, inmediğini göstermektedir. Metin içinde Avrupa'dan göçmenlerin gelmesine yönelik teşvik edici kanunlar çıkartıldığına dair pek çok diyalog bulunmaktadır. Bu durum Batılılaşma kapsamında mı ele alınmalıdır yoksa ticari bir girişim midir? Belki de kurumlara atanan yabancılar gibi toplumu yönlendirmeleri için de Batılılara başvurulmaktadır.

Barth'ın anlatımından Osmanlı merkezi otoritesinin taşrada zayıfladığı açıkça görülmektedir. Yerel idarecilerin merkezi dinlemediği ve halka zulüm yaptığı pek çok örnek nakledilir. Hatta Barth bazı yerlerdeki sefaleti de bu duruma bağlar. (s. 29, 35, 110) Halkın çok fakir olduğunu anlatır. Seyyahın bazı ifadelerinden dönemin Osmanlı idaresinin halk nezdindeki durumu sezilmektedir. Seyyaha göre adil bir yönetim yoktur, bu sebeple halk yerlerini terk etmektedir. Fakirlik yaygındır, çünkü yönetim memleketin çıkarlarını yeterince gözetmemektedir. Devlet teşkilatında organizasyon bozukluğu vardır ve görevlilerin sürekli değişmesi yüzünden resmi binaların da bakımı ihmal edilmektedir. (s. 50, 173, 179)

Barth İstanbul'da bulunduğu sırada son on yıl içinde artan ticaretten ve fiyatlardan bahsetmektedir. Bu durumun Osmanlı topraklarına girmesine imtiyaz tanınan Batı ticaret ve yatırımlarıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Taşrada ise eski ticari merkezlerde bir gerileme yaşandığı seyahatnamede görülmektedir. Seyyah, geçtiği yollar üzerinde pek çok ıssız ve terk edilmiş hana rastlamıştır. (s. 29, 32, 173)

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılında Batı ticareti artarken Doğu ticaretinin azalması söz konusudur. Bunu devletin Batılılaşma politikasıyla birlikte düşünmek mümkün müdür? Bu durum Avrupa mallarına artan taleple de ilgili

olabilir. Ayrıca Osmanlı, Avrupa devletleri için bir pazar haline gelirken yerli tüccarlar için bir gerileme söz konusu olmalıdır. Bu koşulların etkisi ile işlek ticaret yolları artık ıssızdır. Dolayısıyla pek çok şehir de bundan etkilenmiştir. Barth çökmekte olan ve fakirleşen şehirlerin durumunu açıkça gözler önüne serer. (s. 38, 43, 140, 195) Aktardığı üzere ticaret sebebiyle fakirleşen kentler olduğu gibi zenginleşenler de vardır. (s. 67, 93, 138, 146) Osmanlı Devleti'nde dönemin genel panoramasına uygun olarak eskinin yerini yenisi, yıkılan kentlerin yerini de başka kentler almıştır.

Barth gezmiş olduğu kentlerin detaylı tasvirini yapar. İklimi, coğrafyası, ekonomik durumu ve evlerin mimarisi hakkında detaylı bilgi verir. Gezmiş olduğu coğrafyalardaki insanları da detaylı tasvir eder. Dış görünüşleri ve mizaçları anlatır. Ermenilere, Rumlara ve Osmanlı olarak nitelediği Müslümanlara dair kişilik analizleri yapar. Az da olsa kıyafetlerinden bahseder.

Sonuç olarak *Heinrich Barth Seyahatnamesi* 19. yüzyıl Osmanlısına dair pek çok açıdan fikir edinmemizi sağlayacak anlatımlarla doludur. Bu anlatımın çoğu, coğrafya ve doğa tasviri olsa da mimariden insan unsuruna, tarihten arkeolojiye, siyasi ve yönetsel durumdan ekonomiye kadar pek çok konuda Osmanlı hayatından kesitler sunar. Bununla birlikte seyahatnamede belirtilen hususların çağdaş eserlerle kıyaslanması ve bu doğrultuda değerlendirilmesi yerinde olacaktır.